

نقد و بررسی کتاب خاندان حاج سیدعلی تاجر بیرمی در ایالت فارس بر پایه اسناد سیاسی، تجاری و اجتماعی

سلمان انصاری زاده^۱

چکیده

در کتاب «خاندان حاج سیدعلی تاجر بیرمی در ایالت فارس» به معرفی بخشی از اسناد سیاسی، تجاری و اجتماعی ایالت فارس در عصر قاجار پرداخته شده است. بخش قابل توجهی از این اسناد در هیچ یک از مراکز اسنادی کشور موجود نیست و اسناد خانوادگی خاندان بیرمی به شمار می‌آید. خاندان بیرمی طی سالیان متوالی از زمان ناصری تا پس از مشروطه علاوه بر کار تجارت، حکم وکیل‌الرعیایی در ایالت فارس داشته‌اند و با مقام‌های ایاتی و ولایتی مناسبات چند جانبه‌ای برقرار کرده‌اند. این کتاب اطلاعات مفیدی در شناخت اوضاع سیاسی، اقتصادی و اجتماعی جنوب کشور و به ویژه ایالت فارس در اختیار پژوهشگران قرار می‌دهد. نگارنده در این نوشتار با رویکردی تحلیلی به معرفی و نقد کتاب مذکور پرداخته است و این کتاب را از جنبه‌های شکلی و محتوایی مورد بررسی قرار داده است.

واژه‌های کلیدی: قاجار، خاندان بیرمی، ایالت فارس، تاریخ محلی.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

^۱ . معاون پژوهشی خانه اندیشمندان علوم انسانی

Review of the "Haj Sayyid Ali Tajer Bayrami family in Fars province based on the political, business and social documents"

Abstract

In the book of "The Hajj Seyyed Ali Family of Berymi in Fars Province", a part of the political, commercial, and social documents of the Fars province was introduced in the Qajar era. Significant parts of these documents do not exist in any document center of the country, so considered as Beyrami family's documents. For many years, since Nasiriyah until the Constitutional Revolution, in addition to the business, the Berymi family has had a lawyer attorney in Fars province and established multilateral relations with provincial and state officials. This book provides researchers with useful information in understanding the political, economic and social conditions of the south of the country, particularly in the Fars Province. In this paper, the author has introduced and criticized the book with an analytical approach and examined the book in terms of form and content.

Keywords: Qajar, Barymi family, Fars province, local history.

مقدمه

جنوب کشور به خصوص ایالت فارس در عهد قاجار، تاریخ پرفراز و نشیبی دارد. حضور خارجی‌ها، مبارزات و مقاومت‌های مردمی، مجاورت با خلیج فارس و تعاملات فراگیر اهالی جنوب با هندوستان و سواحل جنوبی خلیج فارس بر اهمیت بازشناسی تاریخ مناطق جنوبی کشور می‌افزاید. در این میان تجار و پیشه‌وران به عنوان یکی از طبقات اجتماعی نقش‌آفرین در تحولات تاریخی ایران به شمار می‌آیند. در کتاب خاندان حاج سیدعلی تاجر بیرمی در ایالت فارس، اسناد سیاسی، تجاری و اجتماعی خاندان مذکور؛ یکی از تجار فعال جنوب کشور در عهد قاجار مورد بررسی قرار گرفته است. در میان منابع تاریخی اعم از منابع مکتوب و غیر مکتوب، اسناد و مدارک آرشیوی جایگاه بسیار مهمی دارد. اسناد از منابع مهم اطلاعات و اخبار محسوب می‌شود و مورخان را در شناخت وقایع و ماهیت اصیل رویدادهای تاریخی یاری می‌رساند. اگر منابع تاریخی را در یک تقسیم بندی کلی به دو دسته منابع مکتوب (گزارش‌ها) و منابع غیر مکتوب (آثار و ابنیه) تقسیم کنیم (زرین-کوب، ۱۳۷۷، ص ۱۴۲)؛ منابع مکتوب خود به دو دسته اسناد و کتب تاریخی تقسیم می‌شود. در این بین اهمیت اسناد از این جهت که در خصوص وقایع تاریخی نوشته شده اند و به اصطلاح در متن واقعه بوده و جزئی از پدیده تاریخی محسوب می‌شوند از کتب بیشتر است. زیرا کتب درباره پدیده تاریخی نوشته شده و لذا در مقایسه با سند فاصله بیشتری با پدیده تاریخی داشته و به همان میزان از واقعیت دورترند. به نوعی می‌توان گفت که بنای تاریخ بر اسناد ساخته می‌شود. زیرا اسناد،

گنجینه ای تمام نشدنی از اطلاعات و اخبار به شمار می آیند که سوابق فرهنگی، سیاسی، اجتماعی، اقتصادی و قضایی هر جامعه ای را دقیق تر بیان می کنند و به یک روایت جزئی از هویت هر قوم و ملتی به حساب می آیند. «اسناد تاریخی» شامل کلیه فرمان های سلطنتی، مکاتبات و اسناد سیاسی، معاهدات، نوشته های اداری، اسناد قضایی، مالی و حقوقی، گزارش های اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی و نظامی و برخی مکاتبات خصوصی دوستانه و خانوادگی است که در قدیم به آن ها سلطانیات، دیوانیات و اخوانیات می گفتند (فائهمقامی، ۱۳۵۰، ص ۱۱). اسناد مورد استفاده در کتاب مورد بررسی اسناد خانوادگی خاندان بیرمی به شمار می آید.

کتاب «خاندان حاج سیدعلی تاجر بیرمی در ایالت فارس» اثری ایده آل در تاریخ نگاری محلی است. این داوری را ابتدای این مقاله نقد قرار می دهیم تا با مراجعه به آن، سایر نکات در روند نقد و بررسی کتاب را سامان ببخشیم و دلایل و استنادات خود را برای این گزاره ردیف کنیم. غرض از انتخاب این کتاب برای نقد، توجه به این موضوع است که در بین انواع کتب و پژوهش های تاریخی مربوط به تاریخ محلی، کمتر کتابی با حساسیت و دقت بالای علمی منتشر می شود. اما انتشار کتاب تاریخی «خاندان حاج سیدعلی تاجر بیرمی در ایالت فارس» در بستر پژوهش های غنی تاریخ محلی و بر مبنای استانداردهای لازم تاریخ نگاری تدوین شده است و البته از آنجا که ناشر این کتاب سازمان اسناد و کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران است، این انتظار که کتابی مستدل و محققانه منتشر شود قابل پیش بینی است.

این اثر به خوبی شرایط سیاسی و اجتماعی دوره اسناد مورد بررسی را شرح داده است و دورنمایی از فضای سیاسی کشور و فارس و منطقه مورد بررسی در لارستان فارس را تشریح کرده است. همچنین تمام سعی خود را بکار برده است تا از افتادن در دام انشاءنگاری و تعصبات محلی برحذر باشد و با بی طرفی علمی و پایبندی به مبانی تاریخ نگاری علمی به تالیف این اثر پرداخته شده است.

نداشتن نگاه خانوادگی و قومی به شخصیت ها، اسناد و تاریخ محلی سره کار است و به آن استحکام و اطمینان می بخشد که این اثر آنرا با وسواس دنبال کرده است. این شیوه تحقیق و پژوهش به شناخت عمیق تاریخی هر منطقه که هر کدام قطعه ای از یک پازل به نام ایران هستند کمک می کند و نمونه ایده آلی از تاریخ نگاری محلی قلمداد می شود.

معرفی و ساختار پژوهشی کتاب

کتاب تاریخی «خاندان حاج سیدعلی تاجر بیرمی در ایالت فارس: برپایه اسناد سیاسی، تجاری و اجتماعی» با پژوهشی بر مبنای اسنادی از فارس دوره قاجار، توسط سید احمد عسکری و وحید

کارگر جهرمی تدوین شده و از سوی سازمان اسناد و کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران در سال ۱۳۹۱ به چاپ رسیده است.

سید احمد عسکری از مؤلفان این کتاب، «آیین های ایرانی و اسلامی»، «گزیده اسناد و کیل الرعایا بیرمی»، «سواد رسانه ای: تبلیغات» و مقالات و کتبی در حوزه تاریخ پژوهی و مطالعات فرهنگی و ارتباطات را منتشر کرده است و وحید کارگر جهرمی مؤلف دیگر این کتاب از پژوهشگران تاریخ معاصر ایران است که علاوه بر این اثر دارای کتاب ها و مقالاتی از جمله: «انقلاب اسلامی در جهرم» است.

کتاب اسنادی «خاندان حاج سیدعلی تاجر بیرمی در ایالت فارس» در ۱۵۰ صفحه در قطع وزیری و با ساختار بندی ذیل به نگارش در آمده است: سخن نخست، مقدمه، چهار فصل، نتیجه گیری و منابع. در ابتدای این کتاب، دکتر محمدعلی رنجبر، مدیر اسناد و کتابخانه ملی فارس ذیل عنوان «سخن نخست» به معرفی اسناد منتشر شده در این اثر پرداخته و نگاشته است: «آنچه در این کتاب تقدیم خوانندگان محترم شده، معرفی بخشی از اسناد سیاسی، تجاری و اجتماعی فارس در عهد قاجار است که در قالب اسناد خاندان حاج سیدعلی تاجر بیرمی تهیه و تدین شده است». وی مهمترین ویژگی اسناد منتشر شده در این کتاب را موجود نبودن بیشتر این اسناد در مراکز اسنادی کشور و گستردگی موضوعی آنها می داند (عسکری و کارگر جهرمی، ۱۳۹۱، صص ۹ و ۱۰).

مولفان در «مقدمه کتاب» به تاریخ پرفراز و نشیب ایالت فارس در دوره قاجار اشاره کرده اند که به دلیل حضور نیروهای خارجی به خصوص انگلیسی ها و نزدیکی این ایالت به آب های خلیج فارس، موقعیت ویژه ای در آن دوره داشته است. آنها در ادامه به اهمیت نقش تجار و بازاریان در تاریخ معاصر ایران و به خصوص دوره قاجار می پردازند و در ادامه سید علی تاجر بیرمی و فرزندانش را به عنوان گروهی از تجار جنوب کشور در عهد قاجار معرفی می کنند و در فصول بعد، اسناد تاریخی آنها را منتشر می کنند. نویسندگان قبل از پرداختن به اهمیت اسناد سیاسی، تجاری و اجتماعی خاندان سید علی تاجر به بررسی اهمیت اسناد و مدارک آرشیوی در پژوهش های تاریخی پرداخته اند و اسناد را یکی از «منابع غنی اطلاعاتی برای شناخت تحولات اجتماعی، اقتصادی، سیاسی و اداری جامعه» معرفی کرده اند (پیشین، صص ۱۱ - ۱۳). آنها در ادامه، ضمن پرداختن به اهمیت اسناد خانوادگی سید علی تاجر، اهمیت انتشار آنها شرح می دهند: «هر لحظه امکان داشت این مجموعه اسناد خانوادگی در اثر سهل انگاری، زلزله، سیل، آتش سوزی و... نابود شود. به طوری که شنیده شده است، یک جلد کتاب دست نویس، قرآن کریم، اسناد و عتیقه جات و مسکومات قابل توجهی موجود بوده است که به دلایل خاصی ناپدید شده و ... در حال حاضر بخش اندکی از آن باقی مانده است» (همان، صص ۱۳).

عسکری و کارگر جهرمی در فصل اول این کتاب با عنوان «اوضاع سیاسی ایالت فارس در دوره قاجار» به بررسی ساختار قدرت سیاسی در فارس دوره قاجار و به خصوص نقش خاندان قدرتمند قوام الملک در این ایالت تا بعد از جنگ جهانی اول پرداخته اند (همان، ص ۱۹ - ۳۳).

فصل دوم کتاب با عنوان «فعالیت‌های سیاسی، تجاری و اجتماعی خاندان حاج سید علی تاجر بیرمی»، یکی از مهمترین قسمت‌های کتاب حاضر به شمار می‌آید که نویسندگان اطلاعات خوبی از این خاندان در اختیار پژوهشگران تاریخ دوره قاجار قرار می‌دهند. عسکری و کارگر جهرمی بعد از ارائه اطلاعاتی به خواننده درباره مناطق جغرافیایی لارستان (یکی از قطب‌های مهم تجارت در فارس) و بیرم (زادگاه خاندان سادات بیرمی) به تجارت در دوره قاجار پرداخته‌اند و نقش خاندان بیرمی در فعالیت‌های تجاری و اجتماعی این دوره را به نگارش درآورده‌اند. از قسمت‌های مهم دیگری که نویسندگان در این فصل بدان پرداخته‌اند فعالیت‌های سیاسی این خاندان در دوره قاجار و مباحثی سید فرج الله وکیل الرعایا (فرزند سید علی تاجر) در مناطقی از جنوب فارس و نقش این تجار در سامان دادن به بحران‌های اجتماعی مناطق جنوبی کشور است (همان، ص ۳۷ - ۵۶).

فصل سوم کتاب رونوشت اسناد با عنوان: «احکام حکومتی، توصیه نامه و سفارشات، حقوق و مالیات، آشوب و ناامنی، اسناد و قراردادهای تجاری، اسناد و نامه‌های شخصی و اسناد اجتماعی خاندان سید علی تاجر بیرمی است» (همان، ۶۳ - ۱۱۴).

فصل چهارم که بخش پایانی این اثر به شمار می‌آید با عنوان «تصاویر» شامل تصاویر برخی از اسناد استفاده شده در فصل سوم کتاب، نامه‌ها و مهرهای سید علی تاجر بیرمی و فرزندانش در مکاتبات سیاسی و تجاری و همچنین مهرهای حک شده در ذیل اسنادی است که توسط حاکمان ایالت فارس و دولت مرکزی به این خاندان قدیمی فارس فرستاده شده است. عکس‌هایی مربوط به شخصیت‌های مورد مطالعه در این کتاب، شامل سنگ قبر و محل دفن آنها در امامزاده‌های لارستان فارس، آب انبار حاج سید علی تاجر و... می‌باشد (همان، ص ۱۱۵ - ۱۴۴).

بررسی ابعاد شکلی کتاب

- ۱- شیوه نگارش: نوع نوشتار و قلم بکار رفته در کتاب در عین پختگی، روان، استوار و مطابق با اصول نگارش آثار تحقیقی است و مخاطب دانشگاهی و پژوهشگر تاریخی با یک متن شیوا روبروست. قواعد نگارش و دستور زبان فارسی به درستی در کتاب رعایت شده است.
- ۲- ویراستاری: اگرچه قواعد ویرایش و نگارش در کتاب رعایت شده است و اشکال فاحشی وجود ندارد و کتاب از یکدستی رسم الخط بهره‌مند است؛ با این وجود، به نظر می‌رسد در چند مورد جزئی، لغزش‌های ویراستاری و مسامحه‌تایی رخ داده است و لغزش‌های خرد و متداول در کتاب به چشم می‌خورد. مثلاً درص ۵۰ نوهی شده است نوهی که مشخص

است نیم فاصله ها به هم چسپیده است. همچنین در ص ۳۳ به جای این جمله که «پادشاهی دودمان قاجاریه پس از یکصد سال پایان گرفت» اگرچه تلویحاً منظور مؤلفان، بیش از یک قرن است اما بهتر بود به ذکر تاریخ دقیق آغاز و پایان سلسله قاجاریه پرداخته می شد.

۳- حروفنگاری، صفحه‌آرایی و صحافی: اگرچه ناشر در انتخاب نوع قلم سلیقه به خرج داده است و قلم مناسبی نیز برای عناوین از حیث اصلی و فرعی بودن انتخاب کرده است و کتاب به لحاظ صفحه‌آرایی، ساده و آراسته است اما در فاصله بین سطور چنان که باید سلیقه فنی به خرج نداده و حروف ریز و فاصله کم را انتخاب کرده است. همچنین در خصوص صحافی کتاب، شیرازه آن ضعیف است و احتمال جداشدن برگ های آن وجود دارد.

۴- طرح جلد و عنوان کتاب: جلد کتاب از نظر هنری و محتوایی همانند دیگر آثار کتابخانه ملی جذاب است و سندی از موضوع کتاب به پرمحتوایی اثر افزوده است و زمینه زرد و کادر سبز طرح جلد در جلب توجه خواننده موفق بوده است. طرح جلد بیانگر محتوای کتاب است و ترکیب نمادهای بکار رفته، دلالت بر محتوای آن دارد. همچنین عنوان کتاب، تناسب کاملی با ساختار درونی کتاب دارد.

۵- قطع وزیری مناسب این کتاب است و چون کاری اسنادی است کاربرد بیشتری دارد. همچنین کیفیت چاپ مناسب است اما به لحاظ زاویه‌ی چاپ با لبه های صفحه‌ی کاغذ گاهی تراز نیست.

۶- فهرست و نمایه: فهرست کتاب بر حسب فصل و بخش تنظیم شده است. همچنین بهره مندی کتاب از فهرست اسناد جزو نقاط قوت آن است و قاعده مندی در فهرست منابع رعایت شده است. اما کتاب فاقد نمایه موضوعی است. چنین اثری شایسته آن بود دارای یک نمایه موضوعی و یا اعلام نام ها باشد و خواننده را در دستیابی بهتر به مطالب کمک می کرد. البته مولفان برای رفع این نقیصه به معرفی اصطلاحات تخصصی، اشخاص و مکان های جغرافیایی در پانویشت کتاب پرداخته اند که تا حدودی این نقیصه را جبران می کند. در اینجا لازم به ذکر است که کتاب از پانویشت های ارزشمندی برخوردار است که به مخاطب در فهم بیشتر مطالب کمک می کند.

۷- عکس، نقشه، تصویر و نمودار: کتاب به اندازه لازم از نمودار و عکس برخوردار است و مولفان به کمک این ابزارها در ارائه‌ی بهتر بحث موفق بوده اند و خواننده را مدد رسانده اند تا در درک و به خاطر سپردن مطالب کتاب با دشواری روبرو نباشد. برای نمونه نقشه ای از لارستان در دوره مورد بررسی در ص ۳۸ و یا تصویری ماهواره ای از شهر بیرم در ص ۴۰.

۸- کتاب در ارجاعات، توضیح اسناد، اصطلاحات تخصصی، اسامی و محل های جغرافیایی به صورت پاورقی از ارجاع های درون متنی استفاده کرده است و پاورقی و پانوشته های مناسب و لازم بر درک هرچه بیشتر خواننده از متن افزوده است. ارجاعات نیز درون متنی و مطابق با استانداردهای کتب و مقالات علمی است. معادل های انگلیسی اسامی نیز زیرنویس شده است. همچنین یکی از نقاط برجسته کتاب، «معرفی منابع برای مطالعه بیشتر» است و آنچه با عنوان «برای مطالعه بیشتر» در ارجاعات کتاب دیده می شود در همین رده گنجانده می شود. مثلا در پانوشته ص ۴۶ کتاب قید شده است: برای مطالعه بیشتر زندگی امین الضرب ر.ک به کتاب زندگی نامه حاج محمدحسن کمپانی؛ امین الضرب، نوشته شیرین مهدوی، نشر تاریخ ایران، ۱۳۷۴. در کل ارجاعات و پانوشته های زیاد کتاب از نقاط برجسته آن است.

۹- این کتاب از برابرنهاد و معادل سازی ها بهره برده است و در زیرنویس ها برای تبیین اصطلاحات تخصصی استفاده کرده است. مثلا ص ۱۴ کتاب در معادل سازی های آب انبار و برکه.

۱۰- کتاب دارای پیشگفتاری مفید تحت عنوان «سخن نخست» به قلم دکتر رنجبر، مدیر اسناد و کتابخانه ملی فارس و دارای مقدمه عالمانه ای است و بیان هدف اثر در این دو بخش صورت گرفته است. در این بخش، هدف تحقیق و شیوه نگارش بیان شده و راهنمایی هایی به خواننده در مورد استفاده از مطالب ارئه شده است و در آن تلاش نموده اند تا ابعاد و کم و کیف کار پژوهشی و چارچوب نگارش خود را مشخص نمایند.

۱۱- منابع گسترده کتاب: با اینکه کتب اسنادی نیازی به منابع متعدد ندارند اما نقطه قوت این اثر، منابع غنی آن در تاریخنگاری فارس است. فراوانی بهره گیری از منابع مختلف نشانه اطلاع و دسترسی نویسندگان به منابع گوناگون در حیطه تاریخ نگاری فارس و خلیج فارس است. بهره گیری مناسب کتاب از انبوهی از منابع گوناگون تاریخی، سیاسی، اجتماعی فارس دوره قاجار نشان دهنده تتبع مؤلفان و واکاوی انبوهی از منابع گوناگون علمی و تاریخی است. در کتاب مشخص است که به قدر کفایت از منابع قدیم و جدید استفاده شده است و حتی از مطالعات جدید از جمله منابع محلی و کمیاب بهره گرفته شده است. در مجموع، تعداد فراوان منابع استفاده شده - که اقتضای مطالعات اسنادی هم نبوده- نشان دهنده تلاش و کوشش نویسندگان برای ارائه متنی مستدل و عاری از کاستی است.

بررسی محتوایی اثر

۱- این اثر در حوزه تاریخ محلی می تواند از جایگاه ویژه ای برخوردار باشد. توضیحات مولفان درباره اوضاع سیاسی و اجتماعی دوره مورد مطالعه، و توضیحات تاریخی درباره مناطق

- جنوبی فارس و نقش این گروه از سادات شیرازی در تحولات آن دوران به خوبی تهیه و تنظیم شده است.
- ۲- همچنین با توجه به احاطه‌ی مؤلفان محترم بر موضوع کتاب یعنی تاریخ لارستان و حیات سیاسی، اجتماعی و اقتصادی خاندان حاج سید علی تاجر بیرمی در فارس، اسناد ارزشمندی و اطلاعات قابل توجهی در این کتاب منتشر شده است.
- ۳- اسناد منتشر شده در این کتاب با دسته بندی بسیار مناسبی طبقه بندی شده است و هم طبقه بندی موضوعی اسناد و هم طبق بندی زمانی در انتشار اسناد مشاهده می شود. بنابراین متن از نظر رعایت حق تقدم و ترتیب تاریخی در بیان مطالب و اسناد و تقسیم بندی مباحث از انسجام خوبی برخوردار است. دقت در تاریخ اسناد قابل توجه است مثلاً در سند ص ۹۹ قید شده است: شانزدهم شهر رجب المرجب ۱۳۲۵. و اگر تعدادی از اسناد بدون تاریخ است به درستی زمانبندی آن توسط مولفان تشخیص داده شده و در جای مناسب خود قرار گرفته است به گونه ای که با سایر اسناد و اطلاعات کتاب همخوانی دارد. به لحاظ موضوعی نیز ترتیب خاصی که نشان دهنده اهمیت موضوع یا رعایت تقدم و تأخر موضوعی باشد مورد توجه قرار گرفته است.
- ۴- در فصول اول و دوم کتاب، تمهید مقدمه بحث اصلی، تعاریف و مباحث تاریخی لازم به خوبی مطرح شده است و تشریح دوره ای که خاندان حاج سید علی تاجر بیرمی در آن نقش آفرینی کرده اند به شیوه قابل فهم و روان واکاوی شده است.
- ۵- اگرچه سابق بر این اطلاعاتی درباره اسناد تاریخی خاندان حاج سید علی تاجر بیرمی در همایش های تخصصی، فصلنامه تخصصی اسناد مجلس شورای اسلامی، صفحات تاریخ روزنامه ها از جمله تاریخ تجارت دنیای اقتصاد، نشریات و سایت های تخصصی منتشر شده بود اما از آنجا که این کتاب، اولین ماخذ مستقل درباره نقش آفرینی این طبقه از سادات است و اسناد جدید را منتشر کرده، قابل تقدیر است.
- ۶- نظم و چیدمان مطالب، انسجام و روشمندی مطالب فصول، علمی است و به صورتی منظم تدوین شده است. همچنین روشمند بودن اثر قابل توجه است. مطالب کتاب از حشوی که موجب سردرگمی خواننده شود، عاری است و مولف برای توضیحات بیشتر به پانویست متوسل شده است. بنابراین اشرافی که نویسندگان به موضوع اثر خود دارد منتج به این شده است که مولفان بدون پرداختن به حواشی غیر ضرور، مباحث خود را طوری توصیف و تدوین کنند که خواننده در خوانش اثر دچار انحراف از متن و ابهام نشود.
- ۷- سازواری مناسب میان عنوان، متن و محتوای و ساختار پژوهشی در بخش ها و فصل های مختلف کتاب همراه با انسجام علمی و منطقی مشاهده می شود.

۸- نوآوری در ارائه اثری مناسب و مستقل در زمینه تاریخ محلی فارس برای علاقه‌مندان و پژوهشگران در حوزه مطالعات تاریخ فارس و خلیج فارس از مزیت‌های این کتاب است. نوآوری و جدید بودن موضوع، ارائه ساختار و روح علمی بر اثر، به کارگیری ادبیات علمی به انتشار کتابی قابل توجه در تاریخ پژوهی منجر شده است.

۹- استفاده از روش‌های مختلف پژوهش همچون مطالعات کتابخانه‌ای، مطالعات میدانی، سندپژوهشی، تاریخ شفاهی از نقاط برجسته کتاب حاضر است که به جامعیت کار کمک کرده است.

۱۰- عنوان و چکیده انگلیسی کتاب در پشت جلد از نقاط ابتکاری ناشر است که قابل تحسین است و به مخاطب غیرفارسی زبان هم در فهمیدن موضوع پژوهش کمک موثری می‌کند.

۱۱- هر فصل با مقدمه شروع می‌شود و خواننده را در فضای مباحث قرار می‌دهد. در انتهای هر فصل، مباحث به گونه‌ای ظریف جمع‌بندی شده است.

۱۲- کتاب علاوه بر پیشگفتار و مقدمه، دارای نتیجه‌گیری است که نشانه‌دهنده حساسیت ناشر و مولفان در برخورداری کتاب از یک روح و ساختار علمی است. همچنین نظم منطقی درون هر فصل و تسلسل عناوین جزئی و پیوند آن با نتیجه‌گیری اثر به استحکام کار کمک کرده است.

نتیجه‌گیری

این کتاب از لحاظ ویژگی‌های شکلی، وضعیتی مطلوب دارد. طراحی جلد و حروف‌نگاری مناسب است. اثر، سلیس و خوشخوان است و از پیشگفتار مناسب و مقدمه‌ای غنی برخوردار است اما اندازه قلم ریز و فاصله کم بین سطور موجب فشردگی متن، سنگینی صفحات کتاب و خستگی خواننده می‌شود. در مجموع اشکال جدی از حیث نگارشی و ویرایشی به نظر نمی‌رسد. همچنین ویژگی مهم این کتاب استفاده از منابع متعدد و کیفیت بالای اسنادهاست. بدون تردید هر پژوهشی که از ارجاعات و پانوشتهای بیشتری استفاده کند قوی‌تر و مستندتر است. اقدام نویسندگان در جمع‌آوری منابع با توجه به فقدان پژوهش درباره این موضوع در خور تقدیر است و این موضوع اهمیت کار مؤلفان را بیشتر نشان می‌دهد.

درباره ویژگی‌های محتوایی و کیفی اثر نیز باید گفت که کتاب اسنادی خاندان حاج سیدعلی تاجر بیرمی در ایالت فارس، از جنبه‌های مخالف دارای اهمیت است. اول آنکه این کتاب با اتخاذ رویکرد علمی و اسنادی و به شکلی روشمند به سازمان‌دهی تحقیق پرداخته است و دوم آنکه موضوع کتاب از نظر ابداع و نوع آوری قابل توجه است و پیش

از این کتاب مستقلی درباره نقش این طبقه از تجار در ایالت فارس نگارش نیافته است و نخستین اثری است که به طور جامع به بررسی اسناد تاریخی این طبقه از سادات پرداخته است. سوم آنکه بیشتر اسناد استفاده شده در این کتاب اسناد خانوادگی است و در اختیار مراکز اسنادی کشور نبوده است؛ بنابراین جمع‌آوری و انتشار این اسناد از سوی مؤلفان نقش مهمی در جلوگیری از نابودی این اسناد ارزشمند داشته است. لذا با توجه اینکه این اسناد یکی از منابع غنی اطلاعاتی برای شناخت تحولات سیاسی، اجتماعی و اقتصادی تاریخ کشور به شمار می‌آیند، توجه به آن، دستاوردهای پژوهشی بیشتری در اختیار محققان و پژوهشگران تاریخ معاصر ایران قرار خواهد داد و در تقویت تاریخ‌نگاری محلی بسیار مؤثر واقع خواهد شد. چهارم اینکه جمع‌آوری اسناد این کتاب اسنادی در موضوعات مختلف و متنوع مانند: حکومتی، اسناد اجتماعی، حقوق و مالیات، آشوب و ناامنی، توصیه نامه و سفارشات و نامه‌های شخصی، از ویژگی‌های ممتاز این اثر به شمار می‌آید. همچنین از اسناد تجاری با ارزشی که با موضوعات متنوع: قراردادهای تجاری و حواله جات، تمسک نامچه، ذمه نامه، ترازنامه‌های مالی و... در این کتاب آمده است نباید غفلت کرد. زیرا این اسناد به مورخان در شناخت بهتر جایگاه تجار در دوره قاجار کمک بسیاری می‌کند.

نویسندگان اثر تلاش بسیاری برای رعایت بی‌طرفی و تدوین یک کار مستند علمی داشته‌اند و تحلیل‌های خود را بر روشمندی علمی و با تکیه بر اسناد تاریخی و منابع و آثار علمی جلو برده‌اند. با این حال، در برخی مواقع به نظر می‌رسد که مجبور به رعایت ملاحظات شده‌اند که در تاریخ‌نگاری محلی طبیعی است و مشخص است که دست مؤلفان برای انتشار تمامی اسامی و اسناد به دلیل محدودیت‌های قومی، محلی و مذهبی باز نیست. از لحاظ میزان سازواری محتوای علمی اثر با موضوع بحث برمی‌آید که کتاب خاندان حاج سید علی تاجر بیرمی در ایالت فارس: بر مبنای اسناد سیاسی، تجاری و اجتماعی یکی از منابع غنی تاریخ پژوهی جنوب فارس است.

اما اگر از حیث بیرونی هم نگاه کنیم، استقبال پژوهشگران و رسانه‌های تخصصی از انتشار این کتاب قابل تأمل است. با یک جستجوی ساده می‌توان به ارجاع دادن این کتاب در چندین «مقاله علمی پژوهشی» و «کتاب تاریخی» طی یکی دو سال اخیر دست یافت. همچنین توجه بالای رسانه‌های ملی و استانی به این کتاب می‌تواند به خلاء پژوهشی در این موضوع اشاره‌ای داشته باشد. البته نباید شخصیت و آثار علمی مؤلفان و فعالیت‌های پژوهشی و تاریخ‌نگاری آنها در موضوع تاریخ پژوهی و مطالعات فرهنگی و اجتماعی را نادیده گرفت. این پشتوانه دانشگاهی و تالیفی به استحکام این اثر افزوده است.

پیشنهادات

- جایگزینی چند نقشه رنگی و با کیفیت در باره‌ی مناطق جغرافیایی مورد بحث
- استفاده از حروف با اندازه بزرگتر در متن کتاب.
- رفع معبود غلط‌های چاپی و تایپی.
- تلاش برای جمع‌آوری سایر اسناد تاریخی و اطلاعات تکمیلی مرتبط با موضوع کتاب

مآخذ

۱. زرین کوب، عبدالحسین، ۱۳۷۷، تاریخ در ترازو، تهران، امیر کبیر.
۲. عسکری، احمد و وحید کارگرجهرمی، ۱۳۹۱، خاندان حاج سید علی تاجر بیرمی در ایالت فارس بر پایه اسناد سیاسی، تجاری و اجتماعی، تهران، سازمان اسناد و کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران.
۳. قائم مقامی، جهانگیر، ۱۳۵۰، مقدمه‌ای بر شناخت اسناد تاریخی، تهران، انجمن آثار ملی.

پروہشگاہ علوم انسانی و مطالعات فرہنگی
پرتال جامع علوم انسانی